

Ζωγραφίζοντας στην ψηφιακή εποχή: Οι κοινές ρίζες σχεδίου και γραφής και η σημασία του μέσου/εργαλείου τους

Ελένη Καραβανίδου, PhD

“All writing is drawing”

Serge Tisseron

Ζωγραφίζοντας λέξεις

«Μπράβο! Πήγαινε τώρα να ζωγραφίσεις το όνομά σου». Τη φράση αυτή άκουσα από νηπιαγωγό σε ένα αγοράκι που της έδειξε το σχέδιό του πριν πολλά χρόνια κατά την πρακτική μου ως τελειόφοιτος του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών. Έχοντας ήδη πτυχίο της Φιλοσοφικής του ΕΚΠΑ ήμουν της άποψης ότι το ορατό αποτέλεσμα της γραφής κι όχι η διαδικασία, η κίνηση, η αισθητική, τα εργαλεία της ήταν(και παραμένει) και ο στόχος του συμβατικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ωστόσο το στιγμιότυπο εκείνο άφησε βαθύ και διαρκές αποτύπωμα. Δεκαετίες μετά, ασχολήθηκα με τη γραφή ως εικόνα και κίνηση στα πλαίσια της εννοιολογικής τέχνης (conceptual art) που επενέφερε την παραμελημένη από τον δυτικό πολιτισμό σχέση ζωγραφικής και γραφής και τη σημασία της διττής της φύσης. Εν όψει της επιταχυνόμενης εξαύλωσης της γραφής στο εκπαιδευτικό μας σύστημα, κρίνεται αναγκαίο να γυρίσουμε στις ρίζες της γραφής, για να ανακαλύψουμε την αληθινή της φύση και τα «δώρα» της για την ψηφιακή γενιά.

Οι κοινές ρίζες ζωγραφικής και γραφής

Γραφή ονομάστηκε η πράξη που καθιστά ορατό τον λόγο του ανθρώπου μέσω εργαλείου¹ που δημιουργεί σύμβολα σε επιφάνεια. Η ζωγραφική στην πρώιμη εκδήλωσή της, είναι η απόδοση της μορφής στοιχείων του κόσμου σε επιφάνεια με εργαλείο. Στο παρόν άρθρο ο όρος «ζωγραφική» αναφέρεται στο σχέδιο, τη γραμμική αποτύπωση όντων και αντικειμένων από τον άνθρωπο, σύμφωνα με το Βασικό Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής. Και οι δύο πράξεις έχουν κοινή γλωσσολογική ρίζα το *γραφ- που υποδηλώνει την χάραξη της επιφάνειας γραφής (χώμα, οστό, φλοιός δένδρων, πηλός, πέτρα, πάπυρος, περγαμηνή, χαρτί) από κάποιο εργαλείο (δάχτυλο, καλέμι, γραφίδα, κάλαμος, πένα, στιλό κ.ο.κ.). Τόσο η ζωγραφική όσο η γραφή επιστρατεύουν την οπτική αντίληψη, την κιναισθητική ικανότητα και τη λεπτή κινητικότητα. Από φυλογενετικής απόψεως γραφή και σχέδιο συνδέονται στενά. Ο χωρισμός τους επιβλήθηκε για λόγους πρακτικούς (Jackson, 1981, σ. 14) και έκτοτε θεωρούνται από δυτικά κυρίως

¹Το πρώτο εργαλείο ήταν το ανθρώπινο δάχτυλο, έπειτα κλαδιά ή συναφή αντικείμενα που βελτίωσαν τις ιδιότητες του χεριού. Το είδος της επιφάνειας προσκαλεί το ανάλογο εργαλείο και μεταβάλλει τα συστήματα γραφής (Jackson, 1981, σ. 16, Mangen, 2013, σ. 101).

προσκείμενες κουλτούρες ως δύο ξεχωριστά συστήματα, που συναντώνται ευκαιριακά στο νηπιαγωγείο ή σε ορισμένα καλλιτεχνικά κινήματα².

Μια ευρεία χωροχρονική θεώρηση της γραφής³ μαρτυρεί την εικονιστική της αφετηρία: από τη ρεαλιστική απόδοση προς τη βαθμιαία αφαιρετικότητα (Jackson, 1981, σ. 17; Kress, 2005, σσ. 82-83; Mallery, 1972, σσ. 26-27): από τα ιδεογράμματα και τη λογογραφική γραφή των προκολομβιανών πολιτισμών στις βραχογραφίες των ιθαγενών της Αμερικής και από τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά στη σφηνοειδή γραφή και στην αμιγώς συλλαβογραφική γραφή της Γραμμικής Β'. Έπειτα, στη σταδιακή διάζευξη εικόνας-φωνήματος με την ρηζικέλευθη προσθήκη γραμμάτων για τα φωνήεντα στο φοινικικό αλφάβητο από τους αρχαίους Έλληνες (Olson, 1992, σσ. 129-130; Wolf, 2008, σ. 55). Με την τομή αυτή των Ελλήνων άλλαξε (πολλοί δέχονται ότι άρχισε) η ιστορία, μα χάθηκε για τη Δύση κάτι από τη νοηματοδότηση του κόσμου: η μορφή έγινε γράμμα και η πιθανολογούμενη αφήγηση με χειρονομίες που τη συνόδευε έγινε μια σιωπηλή και ατομική πράξη.

Μπορεί τα υλικά απομεινάρια των αρχαίων πολιτισμών να έσβησαν παντοτινά την κίνηση που επιτελείται στην πράξη της γραφής, ωστόσο υπάρχουν ποικίλες μορφές επιβίωσής της. Στα ασιατικά ιδεογραφικά συστήματα (π.χ. Κινεζικό, Ιαπωνικό κ.ο.κ.) η καλλιγραφία μετράει όχι μόνο ως λόγος και υψηλής αισθητικής αποτύπωμα, αλλά και σαν κίνηση. Παρομοίως, στην εποχή μας έχουν καταγραφεί οπτικοακουστικά οι αφηγήσεις ιθαγενών Walbiri της κεντρικής Αυστραλίας ενώ σχηματίζουν με το δάχτυλο γραμμές στην άμμο (Rauff, 1997, σ. 18). Τα παραδείγματα αυτά είναι ενδείξεις όχι μόνο της σύζευξης του σχεδίου με τη γραφή, αλλά και της «αόρατης» πλευράς της γραφής, της κίνησης και του ήχου που πιθανόν τα συνόδευαν και που παρατηρούνται και στη συμπεριφορά των μικρών παιδιών. Η κίνηση της γραφής ως ενσώματης πράξης άρχισε να απασχολεί τους ερευνητές με την εξαύλωση της γραφής, που άλλαξε τις απτικές και κιναισθητικές ιδιότητές της (Haas, 2013, σ. 84; Mangen, 2013).

Δεν είναι λίγοι οι ερευνητές βλέπουν μια αναλογία της ιστορικής πορείας της γραφής με την αναπτυξιακή πορεία του παιδιού.

Η αρχέγονη ανάγκη του είδους μας να σχηματίζει σημάδια αντανακλάται στην ανάπτυξη του νηπίου, που είναι πικτογράφος εκ φύσεως (Kress, 2005, σ. 83; Olson, 1992, σ. 128). Η γραφή και το σχέδιο επικαλύπτονται λόγω της ατελούς πλευρίωσης του εγκεφάλου στα παιδιά (Bonoti, Vlachos & Metallidou, 2005; Wolf, 2008, σ. 91). Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το παιδί ζωγραφίζει χρησιμοποιώντας τα σχήματα κανονιστικά, ανάλογα με τους συντακτικούς κανόνες της γλώσσας (Bonoti κ.α., ο.π., σ. 244, σ. 252; Olson, ο.π., σ. 130-131) όπως φανερώνει και η «συντακτική» αλληλουχία των εικονογραφικών συστημάτων (Krampen, 1994, σσ. 392-399). Οι κύκλοι και οι γραμμές παίζουν διπλό ρόλο: εικόνας και γραφήματος.

² Όπως το κίνημα ArtsandCraftsστη βικτωριανή Αγγλία, τα calligrammes του G. Apollinaire, το ArtandLanguage στην Αγγλία και Αμερική τις δεκαετίες του '60 και '70, που χρησιμοποιούσε τη γλώσσα πρωτίστως ως εικόνα• ή όπως τις σύγχρονες αραβικές καλλιγραφίες, όπου γράμματα συνθέτουν έμβια όντα, παρακάμπτοντας τα όρια του ανεικονικού στην ισλαμική τέχνη.

³ Μια «εξελικτική» θεώρηση ενέχει την έννοια της μετάβασης προς μια ιδεατή κορύφωση, υιοθετώντας αξιακή, όχι διαπιστωτική στάση.

Ο συνδυασμός τους φτιάχνει μια ανθρώπινη μορφή. Γύρω στα τέσσερα του χρόνου το νήπιο να αλλάσσει τα μεταξύγραφοι και σχεδίου, αναιρώντας τα όριά τους για να εκφραστεί. Τότε είναι που θα «ζωγραφίσει» το όνομά του στο σχέδιό του. Αργότερα τα στοιχεία αυτά αποκτούν φωνολογική υπόσταση, το γράμμα γίνεται η εικόνα ενός ήχου όχι πια μιας ιδέας (Kress, ο.π., σ. 84).

Αναλογικό ή ψηφιακό εργαλείο;

Η γραφή μπορεί να θεωρείται «νέα» ανθρώπινη συμπεριφορά, μερικών χιλιετιών, ωστόσο –παρά τις αντιρρήσεις των σκεπτικιστών που αντιτείνουν ότι ο προφορικός λόγος είναι πιο «φυσικός»– δείχνει να έχει εγγραφεί στον γενετικό κώδικα του είδους μας ως ενσώματη πράξη. Σύμφωνα με μία θεωρία (Cataldo, Migliani & Vinicius, 2018) που επιβεβαιώθηκε και πειραματικά σε ενήλικες (Stout, 2016), η γλώσσα είχε σαν αφορμή την επικοινωνία για την κατασκευή των παλαιολιθικών εργαλείων. Σε προ-εγγράμματα νήπια, βρέθηκε στην νευροαπεικόνιση fMRI «κύκλωμα γραφής» μεταξύ των προ-κινητικών και των οπτικών κέντρων του εγκεφάλου που θυμίζει πλευρίωση ενηλίκων (James & Engelhardt, 2012) όταν τα παιδιά έγραψαν με χαρτί και μολύβι, κάτι που δεν παρατηρήθηκε όταν πληκτρολόγησαν ή ιχνογράφησαν⁴ τα γράμματα. Το νήπιο θυμάται καλύτερα ότι «έφτιαξε», επιβεβαιώνοντας τη θέση της Montessori για «μυϊκή μνήμη» που ξυπνά την εν υπνώσει κληρονομικότητα του ανθρώπου (1912/2004, σ. 208. σ. 240). Η σημασία της αναλογικής γραφής επί του πληκτρολογίου για τη γνωστική ανάπτυξη του παιδιού έχει διαπιστωθεί και από πλήθος άλλων συγκριτικών ερευνών (Asaf, Ben-Jehudah & Kozminsky, 2023; Wollscheid, Sjaastad & Tømte, 2016).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις αφορούν σε ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού, όχι όμως στο σύνολό του. Έχει παρατηρηθεί ότι η πληκτρολόγηση ενδείκνυται για ορισμένες μαθησιακές δυσκολίες, αν και σε κάποιες περιπτώσεις αυτές μεταφέρονται από το χαρτί στο πληκτρολόγιο (McFarland, 2015, σ. 10), γεγονός που η Olson (1992, σ. 132) αποδίδει στην «αφύσικη» διάζευξη γραφής και εικόνας. Περαιτέρω, η αντίσταση του χαρτιού στο εργαλείο γραφής παρέχει κάποια κλάσματα δευτερολέπτου στο μυαλό να σκεφτεί και να σχεδιάσει (Mangen, 2013, σ. 106; Burns-Floreay, 2009, σ. 159). Αυτές οι ιδιότητες μεταβάλλονται άρδην με τα ψηφιακά μέσα γραφής (Mangen, 2013, σ. 103). Η λύση της γραφίδας που ήρθε να αναπληρώσει την έλλειψη τριβής του πλήκτρου, δεν βρέθηκε να έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα λόγω της ολισθηρής επιφάνειας του iPad (Annett, Anderson, Bischof & Gupta, 2020; Asaf κ.α., 2023). Μπορεί η επιλογή και προτεραιότητα του εργαλείου ή μέσου γραφής να χρήζει περαιτέρω μελέτης, ωστόσο εκπαιδευτικές επιλογές που παραμελούν την παραδοσιακή γραφή με τα επιβεβαιωμένα οφέλη της υπέρ της ψηφιακής γραφής, πλέουν σε αχαρτογράφητα ύδατα.

Τα δώρα της αναλογικής γραφής στην ψηφιακή εποχή. Η συμβολή του συστήματος Montessori

Η κοινή φυλογενετική και οντολογική αφετηρία γραφής και σχεδίου είναι αδιαμφισβήτητη και καθιστά τη γραφή με χαρτί και μολύβι/στιλό απαραίτητη μέχρι την πλήρη ωρίμανση του νευρικού συστήματος. Το μολύβι και χαρτί που μπόρεσαν σε δεύτερη μοίρα με την ψηφιακή

⁴Σημειωτέον ότι τα παιδιά ένωσαν τελείες για να ιχνογραφήσουν τα γράμματα χωρίς όμως να υπάρξει αισθητηριακό υλικό.

επανάσταση, επιστρέφουν(Novak, 2023) υπό το φως των συγκριτικών ερευνών που στην πλειονότητά τους αναγνωρίζουν μικρή υπεροχή του παραδοσιακού τρόπου γραφής για την ανάκληση στη μνήμη, την αναγνώριση διαφορετικών γραφικών χαρακτήρων και στην προσήλωση, την εστίαση και τις κινητικές δεξιότητες του παιδιού –τα τελευταία αποτελούν και κομβικά σημεία της μοντεσσοριανής μεθόδου. Παρά τις όποιες δυσλειτουργίες του νευρικού συστήματος για μερικά παιδιά, η ηθελημένη δυσκολία της γραφής που κατακτιέται με κόπο και εξάσκηση συνοδεύεται από αισθήματα απέραντης ικανοποίησης (Jackson, 1981, σ.10, McFarland, 2015, σ. 4; Montessori, 1912/2004, σ.224). Τα μοντεσσοριανά υλικά συνάδουν στο να πραγματοποιηθεί «έκρηξη της γραφής» όταν το παιδί είναι σε ετοιμότητα κυρίως όταν συνδυάζονται με τις αρχές της ομώνυμης μεθόδου –τηρουμένων, βέβαια, των προϋποθέσεων της επίδρασης από την ομάδα ομηλίκων, της εμπλοκής των γονέων στο σπίτι και της κατάλληλης εκπαίδευσης των δασκάλων που είναι ψηφιακοί ιθαγενείς (Montessori, 1912/2004, σσ. 226-227; McFarland, 2015).Στην πορεία προς τον αλφαριθμητισμό, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί πιο συστηματικά ως προγραμματικό παιχνίδι και η εικαστική και κινητική αξία της γραφής. Η διδασκαλία που τα αναδεικνύει, όχι μόνο πλησιάζει την αλήθεια της γραφής, αλλά την επαναμαγεύει.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Annett, M., Anderson, F., Bischof, W. F., & Gupta, A. (2020). The pen is mightier: understanding stylus behaviour while inking on tablets. In *Graphics Interface 2014* (pp. 193-200). AK Peters/CRC Press.
- Asaf, M., Ben-Yehudah, G., & Kozminsky, E. (2023). When Writing is Produced with Keyboards: Unique Elements of Digital Writing. *The Routledge International Handbook of Research on Writing*, 259-279.
- Bonoti, F., Vlachos, F., & Metallidou, P. (2005). Writing and drawing performance of school age children: Is there any relationship?. *School Psychology International*, 26(2), 243-255.
- Burns-Florey, K. (2009). *Script and Scribble: The Rise and of Handwriting*. Melville House Publishing.
- Cataldo, D. M., Migliano, A. B.,& Vinicius, L. (2018). Speech, stone tool-making and the evolution of language. *PLoS ONE*, 13(1), e0191071.
- Haas, C. (2013). *Writing technology: Studies on the materiality of literacy*. Routledge.
- Jackson, D. (1981). *The Story of Writing*. London: The Parker Pen Company.
- James, K. H.,& Engelhardt, L. (2012). The effects of handwriting experience on functional brain development in pre-literate children. *Trends in neuroscience and education*, 1(1), 32-42
- Krampen, M. (1994). Children's drawings: Ontogenetic aspects and phylogenetic roots. Nöth, W. (Ed.). (1994). *Origins of semiosis: sign evolution in nature and culture* (Vol. 116). Walter de Gruyter.
- Kress, G. (2005). *Before writing: Rethinking the paths to literacy*. London: Routledge.

- Mallery, G. (1972). *Picture -writing of the American Indians*. New York: Dover Publications
- McFarland, E. (2015). *Importance of handwriting: How Montessori didactic materials support handwriting* (Master's thesis). University of Wisconsin.
- Mangen, A. (2013). 6 The Disappearing Trace and the Abstraction of Inscription in Digital Writing. In Pytash, K. E. (Ed.), *Exploring technology for writing and writing instruction* (pp. 100-110). IGI Global.
- Montessori, M. (1912/2004). *The Montessori Method*. Ed. Gerald Lee Guteg. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Novac, D. (2023, September 26). Sweden brings books, handwriting back to school. Ανακτήθηκε 5/8/2024 από <https://learningenglish.voanews.com/a/sweden-brings-books-handwriting-back-to-school/7277000.html>
- Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. Βασικό Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής. Γραφή. Ανακτήθηκε 26/8/2024 από https://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/lexicon/lemma.html?id=52
- Olson, J. L (1992). *Envisioning Writing: Toward an Integration of Drawing and Writing*. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Rauff, James V. (1997). "Sand Songs: The Formal Languages of Warlpiri Iconography," *Humanistic Mathematics Network Journal* 15 (8), 15-26.
- Stout, D. (2016). Tales of a Stone Age Neuroscientist. *Scientific American* 314 (88 Special Edition), 28-35.
- Tisseron, S. (1994). All Writing is Drawing: The Spatial Development of the Manuscript. *Yale French Studies*, 84, 29–42.
- Wolf, M.(2008). *Proust and the squid: The story and science of the reading brain*. London: Icon Books Ltd.
- Wollscheid, S., Sjaastad, J., & Tømte, C. (2016). The impact of digital devices vs. Pen (cil) and paper on primary school students' writing skills—A research review. *Computers & Education*, 95, 19-35.

Για την συγγραφέα του άρθρου

Η **Ελένη Καραβανίδου** είναι εκπαιδευτικός στη δημόσια εκπαίδευση. Τελείωσε το Ιστορικό Αρχαιολογικό Τμήμα της Φιλοσοφικής Σχολής (1988) και το τετραετές Τμήμα Προσχολικής Αγωγής του ΕΚΠΑ (1992). Υπηρέτησε σε δυσπρόσιτο σχολείο στην παραμεθόριο και θήτευσε στις σχολικές βιβλιοθήκες ΕΚΕΑΕΚ (2004-2011). Αποσπάστηκε στο Κέντρο Ελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του New Brunswick στον Καναδά (2012-2017), όπου ακολούθησε μεταπτυχιακές σπουδές (2015, Master's στην εκπαίδευση ενηλίκων). Το διδακτορικό της (2021)

σχετίζεται με τις μεταβάσεις της γραφής των προσηφιακών εκπαιδευτικών και τη δημιουργικότητα. Έχει κάνει δημοσιεύσεις στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα επάνω σε θέματα πολιτιστικά και επιστημών της εκπαίδευσης.